

Göteborgs Universitet
Institutionen för socialt arbete
SW 2393 Samhällsvetenskaplig metod, kvalitativ metod
VT 2009
Jan Eriksson

Är allting en social konstruktion?

Recension av "Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok." av Mats Börjesson (Studentlitteratur 2009)

Första gången som jag hörde uttrycket "social konstruktion" var när jag för många år sedan gick min socionomutbildning. Jag kommer ihåg det väldigt tydligt. Universitetslektorn sade under en lektion att homosexualitet var en social konstruktion och jag minns hur hon betonade detta starkt. Sedan gick hon direkt vidare för att tala om annat. Ingen i klassen verkade reagera, men jag minns att det störde mig att jag inte hann med att fråga vad som menades med detta, att något är en social konstruktion. Jag hade velat fråga om homosexualitet fortfarande kunde betraktas som en social konstruktion om man till exempel kunde påvisa att homosexualitet har genetiska orsaker.

Denna händelse har levt kvar i mig och jag tycker fortfarande ofta jag möter detta. Att man talar om sociala konstruktioner utan att förklara eller definiera begreppet. Är allting sociala konstruktioner? Finns det någonting som inte är en social konstruktion? Är tyngdlagen en social konstruktion? Är Förintelsen en social konstruktion? Självt hoppar jag som hyresrättsinnehavare instinktivt till när jag läser Ingrid Sahlins kapitelrubrik "Konstruktionen av den störande grannen" (Sahlin 1996:63). Mats Börjesson och Eva Palmblad har menat att "allt" är sociala konstruktioner (Börjesson & Palmblad 2008:145). Hur tänker de?

Jag har läst ett flertal kurser och utbildningar där man tar socialkonstruktionismen för given. Jag har dock aldrig under dessa utbildningar läst en enda artikel, än mindre bok, som argumenterar mot socialkonstruktionismen. En förtjänst i Mats Börjessons bok "Diskurser och konstruktioner" är att han tar upp kritiken mot socialkonstruktionismen. Han redogör för kritiska argument, artiklar och böcker som tidigare undanhållits mig. Det gör mig nyfiken. Att sedan Börjesson ibland raljerar över argumenten stör mig inte. "Realisten vet ju ändå redan på förhand hur verkligheten ser ut och ofta vad som bör göras åt den." (Börjesson 2009:55) Han skriver att kritiken allt som oftast är ytlig eller att det är "absolutistiska anspråk som är i farten" (Börjesson 2009:54f). Det lättar upp framställningen att Börjesson ger intryck av att vara arg och engagerad. Tråkigt nog för Börjesson har jag dock lättare att förstå den kritik han tar avstånd från, än hans egen argumentation för socialkonstruktionismen. Och i den värld som jag har befunnit mig i, arbets- och utbildningsmässigt, är det socialkonstruktionismen som har varit det "politiskt korrekta" (jfr Börjesson 2009:55).

Börjessons bok innehåller alltså en argumentation för att världen är socialt konstruerad. Och språket har här en framträdande roll att spela. I en diskursanalys kan man till exempel analysera hur *gränsen* konstrueras mellan olika begrepp eller diagnoser. Vad skiljer rationella

kategorier från fördomar? frågar Börjesson och svarar själv att någon sådan gräns inte kan dras (Börjesson 2009:91). Han ifrågasätter varför man ska dra gränsen för intellektuell funktionsnedsättning vid en viss IQ-poäng. Han ifrågasätter det godtyckliga i diagnoserna psykopati, schizofreni, depression, dyslexi, adhd/damp och Tourettes syndrom (Börjesson 2009:57, 120f). Börjesson skriver:

”Våra språkliga kategorier fungerar styrande för tanken. För varje ´fenomen´ vi ser, har språket legat ett steg före oss. För att det ska bli möjligt att se en tiggare, en invandrare, en schizofren eller en punkare så måste det finnas en sådan kategori på förhand.” (Börjesson 2009:74)

”Det går alltså inte - i strikt mening – att föreställa sig en punkt utanför språket.” (Börjesson 2009:71)

Börjesson refererar i annat sammanhang till Sapir/Worfs forskning (Börjesson 2009:72). Jag läste för många år sedan språkforskaren Per Linells bok ”Människans språk” (1981). Jag drar mig till minnes att Linell skrev om språkets påverkan på verkligheten, men med ett mer nyanserat synsätt än vad Börjesson gör. Jag tar fram Linell igen ur bokhyllan. Han talar om en svag och en stark tolkning av Sapir/Worfs hypotes om språkets påverkan på verkligheten. Enligt den *svaga* tolkningen, som Linell finner mest rimlig, styr inte språket helt och hållet över vår verklighetsuppfattning. Språket *bestämmer* inte vad vi överhuvudtaget *kan* tänka. Däremot *påverkar* språket vår verklighetsuppfattning. Den *starka* tolkningen, att vi är ”fångar i språket”, stämmer inte överens med fakta, enligt Linell. Studier visar att vi till exempel är skickliga på att känna igen olika ansikten bra, även om vi inte kan förklara ansiktsskillnaderna i ord. Vi kan ha ont i magen på olika sätt, även om vi inte kan sätta ord på de olika formerna av smärta (Linell 1981:52f). Mitt språks gränser är alltså inte alltid min världs gränser. Jag skulle önska att Börjesson på liknande sätt ibland hade en mer nyanserad bild av språkets betydelse för vår verklighetsuppfattning.

Vad gäller gränsdragningsproblem finns detta i många sammanhang, men utan att vi därför nödvändigtvis undviker kategoriseringar. Det finns organismer där vi inte är säkra på om de är växter eller djur. Trots att det finns gränsdragningsvårigheter finns det samtidigt tydliga och solklara fall, som skillnaden mellan en häst och en blomma vad gäller till exempel förmågan att känna smärta. Gränsdragningsproblem är alltså, som jag ser det, inget argument mot att kategorisera. Begreppen socialism respektive kapitalism fyller en funktion i språket, även om vi inte alltid kan säga exakt var gränsen dem emellan går. (Hur stor del av produktionsmedlen måste vara statligt ägda för att vi ska kunna tala om socialism i ett samhälle? Hur stor grad av yttrandefrihet måste finnas?) Börjesson är dock sannolikt inte heller någon motståndare till kategorisering i sig, utan mer intresserad av *hur* kategorierna konstrueras. Vem har makten att kategorisera? Hur ser de diskursiva strategierna ut? Börjesson (2009:176f) anger frågeställningar som en diskursanalys kan besvara. Här är han som tydligast och mest användbar. Han skriver att man bör fråga sig vem eller vad som omfattas av en diskurs. Varifrån kommer diskursen? Vem har intresse av den? För vem finns den? När i tiden finns den? Finns det konkurrerande diskurser? Vilken dominerar och varför? Varför förändras diskurser?

*

Är diskursanalys en trendig forskningsmetod som kommer att försvinna? Vad jag minns talade man inte om det när jag gick min socionomutbildning. Har bara ideologibegreppet bytts ut mot ordet diskurs (Börjesson 2009:180)? Som jag uppfattat det är skillnaden mellan diskurs och ideologi diskursens betoning på hur språket används. Och jag tror att diskursanalys är viktigt. Att se hur vi genom språket möjliggör vissa sätt att tänka och kategorisera. Arbetar vi på *missbruksenheter*, *vuxenenheter* eller *beroendeenheter*? Vad blir skillnaden för de personer det handlar om? Vid 35-års ålder får du besked att du ska flyttas över från Enheten ekonomiskt bistånd till Vuxenenheten. Är det inte en märklig kategorisering för att vi inte ska stigmatisera genom att tala om problemet, alltså missbruket? Varför använder enbart sjukvården beroendebegreppet, när många klienter inom socialtjänsten ser ordet *missbruk* som mer moraliserande än *beroende*? Ska vi överhuvudtaget sluta att kategorisera människor efter deras problem och enbart tala om (och undervisa om) social exkludering och kontroll? Hur använder vi orden i ideologiproducerande syfte? Varför är Tourettes syndrom en *neuropsykiatrisk* diagnos, när inte bipolär sjukdom är det? Är *bokstavsdiagnos* en nedsättande och bagatelliserande benämning lanserad av motståndarna till de neuropsykiatriska diagnoserna? Varför är inte hiv, ms och cp bokstavsdiagnoser? Är man "autist" eller "en person som har autism"? Är man *socialbidragsberoende* eller har man *behov* av socialbidrag? Vad är en *partydrog*? Finns det något specifikt *rökheroin*? *Får* man återfall eller *tar* man återfall? Detta är exempel på språkliga frågor med ideologisk innebörd som alltför sällan diskuteras inom mitt yrke som socialsekreterare.

*

Däremot skulle jag inte säga att diskursanalys alltid förutsätter ett ontologiskt relativistiskt synsätt. Jag strävar, i alla fall ibland, efter att närma mig någon form av sanning. Jag menar inte att jag själv sitter inne på den, men jag tror ändå att man kan närma sig något som är mer riktigt än något annat. Jag är fascinerad av randomiserade kontrollerade studier, samtidigt som jag givetvis ser problemen i socialt arbete med detta också. Men jag har arbetat i många år i en värld där närmast total relativism rått. Där inget är bättre än något annat så länge "relationen" är bra. Jag har haft klienter vars drogterapeuter har lagt tarotkort med dem och klienter som har varit på scientologernas behandlingshem. Jag har sett behandlingsmetoder användas som saknat all evidens. Behandlingshem som använder hawaiiansk tarmrensning, frigörande andning eller akupunktur mot heroinberoende. Och detta med länsstyrelsens godkännande.

*

Är jag efter att ha läst "Diskurser och konstruktioner" klarare över vad som menas med att något är en "social konstruktion"? Tveksamt. Jag har hela tiden känslan av att det är något mycket enkelt som jag inte har förstått. Observera att jag inte är ironisk eller sarkastisk när jag skriver detta. Jag förstår helt enkelt fortfarande inte riktigt vad som menas med att något är en social konstruktion. Jag tänker så här: Tyngdlagen är ingen social konstruktion. Däremot kan *bilden* av tyngdlagen socialt konstrueras och se olika ut genom århundradena. Detta är för mig en självklarhet. Förintelsen är ingen social konstruktion, däremot kan bilden av Förintelsen

socialt konstrueras. Men det finns alltså, som jag ser det, en sanning om vad som har inträffat. En sanning som vi kan närma oss på olika sätt med vetenskapliga metoder, t ex källkritik eller kol-14 metoder, även om vi inte kan nå ända fram. Är detta ett positivistiskt ställningstagande? Är jag ”vetenskapsoptimist” (jfr Börjesson 2009:49, 185f) när jag hävdar detta?

En socialkonstruktionist skulle väl säga att kunskapen existerar i ett historiskt och kulturellt sammanhang. Eller att de idéer som råder i ett samhälle är den härskande klassens idéer. Alltså inga objektiva sanningar. Det som är vetenskaplig sanning idag kanske inte gäller imorgon. Såvitt jag förstår gäller detta för vissa idéer eller tankar. Men ibland kan man väl ändå fastslå en och annan sanning. Visst har vi en ackumulerad kunskap som visar att jorden är (nästan) rund? Detta trots att det även idag finns de som hävdar motsatsen.

Är etiken socialt konstruerad? Börjesson nämner enbart i förbigående ordet moral i sin bok. Samtidigt är självklart denna fråga väsentlig. Är moralen socialt konstruerad? Moralerna kan ju se olika ut på olika platser i världen. Men om man är religiöst troende så är moralerna av Gud givna. Det är inget som vi bara kommit överens om i dialog människor emellan. Och ateistiska moralfilosofer som Torbjörn Tännsjö eller Peter Singer anser ju också att det finns en objektiv (allmängiltig) moral som inte bara är relativ till människors överenskommelser och kultur (Tännsjö 1990:14f; Singer 1990:13ff). Kvinnlig könsstympning är till exempel inte mer rätt för att det sker i Somalia.

*

Slutligen och sammanfattningsvis skulle jag föredragit en bok som mynnade ut i en tydligare metodbeskrivning av hur man konkret gör en diskursanalys. Jag tycker inte Börjesson lyckas med detta även om han gör ett bra försök. Sedan skulle jag också under min socionom- eller mastersutbildning ha önskat mig en kort liten artikel av någon motståndare till socialkonstruktionismen. Jag tror det skulle öka kunskapen och insikten om vad social konstruktion innebär, vare sig man är mot eller för...

Referenser

- Börjesson, M & Palmblad, E (2008): *Konstruktionism och diskursanalys* i Granskär, M & Höglund-Nielsen, B (2008). *Tillämpad kvalitativ forskning inom hälso- och sjukvård*. Lund: Studentlitteratur.
- Börjesson, Mats (2009). *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Linell, Per (1981). *Människans språk. En orientering om språk, tänkande och kommunikation*. Lund: Liber.
- Sahlin, Ingrid (1995). *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt*. Lund: Arkiv.
- Singer, Peter (1990). *Praktisk etik*. Stockholm: Thales.
- Tännsjö, Torbjörn (1990). *Vårdetik*. Stockholm: Rabén & Sjögren.